

УДК 007:304:070

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1889–1917)

Сидоренко Н.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті простежуються особливості розвитку преси Харківської губернії кінця XIX – початку XX ст. у межах територіально-адміністративного поділу цього періоду. Газети й журнали аналізуються щодо послідовності виникнення, мови публікацій, періодичності появи та тематичного наповнення. Визначено кількісні параметри регіональної преси та її доступність у найбільших бібліотеках України й Росії та місцевих фондах.

Ключові слова: періодичні видання, кількісні параметри, типологія, тематика, Харківська губернія.

Постановка проблеми. Ґрунтовне вивчення місцевої періодики з кожним роком ускладнюється з огляду на кілька причин: брак коштів на «підтримання життя» паперових видань понад столітньої давнини; надзвичайно повільний процес оцифрування старих видань особливо в регіональних бібліотеках, архівах, музеях; розпорошеність комплектів та окремих номерів газет і журналів у книгосховищах різного рівня – місцевих, обласних, всеукраїнських, закордонних (передусім – російських); ускладненість доступу, відсутність електронних каталогів, несистематизованість описів періодики того чи іншого краю тощо. Це, в свою чергу, призводить до відсутності цілеспрямованих і поступових розвідок у царині історії преси Наддніпрянської України XIX – початку XX ст., нашаруванні помилкових вихідних даних, поширенні термінологічної плутанини і т.д. Не виняток тут і Харківська губернія; історія її преси досі залишається без ґрунтового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, періодику Харківщини, зокрема самого губернського центру та деяких пресо-видавничих осередків, не оминули журналістикознавці, історики, краєзнавці. Так, у «Нарисі історії журналістики Харківської губернії» проф. І. Михайлин передусім вивчає здобутки в цій сфері Харківського університету та са-

мого міста (від «Харьковского еженедельника» та «Харьковского Демокрита» до «Харьковских губернских ведомостей» та «Южного края», журналів «Мир» і «Мирный труд», «Благовест» та «Вера и разум», «Штык» і «Меч», «Слобожанщина» і «Сніп» та ін.). Періодика поза «столицею» Слобожанщини представлена тут журналом «Школьный луч», що видавався в Охтирці [1, с. 314-321]. У «Коротких висновках, або Зверненні до читача» науковець стверджує: українській людині потрібна історична правда про свою батьківщину, тож «шлях до такої правди лежить і через історію преси як найважливіший складник історико-культурного знання» [1, с. 356].

Скрупульозний аналіз динаміки розгортання місцевої періодики могли б здійснити й молоді дослідники. Науковий ступінь кандидата історичних наук здобула С. Мірошніченко, яка захистила дисертацію про становлення та розвиток періодичного друку на Слобожанщині та його вплив на освітньо-культурні процеси в регіоні (XIX – початок XX ст.). Здобувачці вдалося опрацювати низку документів Канцелярії Харківського окружного цензора (згодом – Харківського інспектора в справах преси), простежити вплив «адміністративного і судового важеля тиску на періодику даного регіону» [2, с. 10]. Та відсутність історикожурналістських знань, неусвідомленість понятте-

вого апарату журналістикознавства призвели до певних помилок і прорахунків (наприклад, повсюдне використання в тексті дослідження «*періодичний друк*», «*газетний друк*» (в значенні: періодична преса, періодика, газета), «*друкарська справа*» (видавнича), а також «*класифікація преси за тематичною та аудиторською спрямованістю*», «*не повна характеристика професійно-станової приналежності та політичної позиції редакторів і видавців*» [2, с. 7].

«Типологія слобідської (радше – слобожанської – Н.С.) преси» розподіляється за територіальною ознакою (міська і повітова), характером засновника (офіційна, приватна, наукових товариств, *фінансово-бізнесових груп* тощо), за часом виходу (ранкова, вечірня), за читацькою аудиторією (інтелігенція, чиновники, міщани, духівництво, селяни, робітники), політичним напрямом, партійністю (партійна, позапартійна) [6, с. 15]. В авторефераті дисертації С. Мірошніченко згадано шість назв харківської преси (двічі повторено «Харьковский еженедельник», 4 видання представлено за працею Д. Чорного); в самому ж тексті дисертації (с. 222-240) подано додаток Д «Періодична преса Слобожанщини (XIX – початок XX ст.), де в хронологічному порядку зазначено 176 пресовидань, що виходили в губернському центрі та повітових містах (Сумах і Вовчанську – по 5 видань; при цьому лебединський «Торгово-промышленный листок объявленный» уже за назвою вказано неправильно – як «Сумской торгово-промышленный...»). Ці та інші неточності спонукають до виваженої загальної характеристики преси Харківської губернії початку XX ст.

Найчастіше серед повітових міст дослідники обирали Суми, що вирізнялися своєю видавничою діяльністю з початку XX ст. (тут вийшло в світ 20 газет і журналів). До цієї теми зверталися О. Ткаченко, Л. Яременко, І. Жиленко, В. Садівничий, І. Гаврилюк, І. Сипченко, Т. Ковальова та ін. Типологізацію періодики краю [3] провела Н. Подоляка, яка також у контексті своєї кандидатської дисертації аналізувала пресу Сумщини як важливу інформаційну продукцію видавничого бізнесу [4].

Варто згадати і книгу сумського краєзнавця О. Ленського, який прагнув охопити світову історію преси, а на її тлі показати досягнення місцевої журналістики – від витоків до сьогодення [5]. Щоправда, авторів не вдалося уникнути певних неточностей у трактуванні документальних та ймовірних фактів.

Подробиці про функціонування рукописних журналів, здобутки місцевих публіцистів у творчому наповненні шпальт місцевої періодики можна почерпнути з довідників «Сумщина в іменах» [6] та «Літературна Харківщина» [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Матеріали преси нерідко стають джерелом дослідження тих чи інших історичних, політичних, культурно-освітніх та інших питань. Скажімо, в історичному контексті звернено увагу на публікації газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод» при аналізі розвитку курортів південно-східного регіону України [8]. Та загалом відсут-

ність всебічної і впорядкованої інформації про масив регіональної періодики, її характеристики й редакційно-видавничі настанови не дозволяють досі науковцям цілеспрямовано й цілісно використовувати місцеві газети й журнали, зокрема й Харківської губернії.

Мета статті – з'ясувати кількісні показники преси Харківщини кінця XIX – початку XX ст. (1889–1917), встановити її географічні, типологічні й тематичні параметри. *Об'єкт* цієї статті – періодичні видання Харківської губернії (в межах територіально-адміністративного поділу початку XX ст.), загалом 51 газета і журнал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географічні межі Харківської губернії (1835–1925; у 1765–1834 рр. – Слобідська, Слобідсько-Українська губернія) неодноразово змінювалися, але основними повітовими центрами (окрім Харкова) завжди залишалися Суми, Охтирка, Богодухів, Чугуїв, Вовчанськ, Лебедин та ще 10 подібних населених пунктів, у 11 з них видавалася преса. Так, із кінця XIX ст., саме тоді, коли з'явилися перші періодичні видання в краї поза Харковом, часописи виходили в Сумах – 20 (із них 3 рукописні шкільні журнали); Охтирці, Лебедині, Куп'янську – по 5, Богодухові – 4, Валках і Слов'янську – по 3, Вовчанську і Чугуєві – по 2, Змієві та Старобільську – по 1. Окрема позиція тут належить Путивлю, який входив до Білгородської (Белгородської), а згодом Курської губерній, але в деяких покажчиках зафіксовано його як місто Харківської губернії. Нині згадані населені пункти зараховані до складу чотирьох областей: *Харківської* (Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Куп'янськ, Чугуїв), *Сумської* (Суми, Лебедин, Охтирка, Путивль), а також *Донецької* (Слов'янськ) і *Луганської* (Старобільськ).

Загалом очевидна непропорційність розвитку видавничих осередків у центрі Харківської губернії і в повітових містах: у самому Харкові від появи першого часопису «Харьковский еженедельник» (1812) до кінця 1917 р. з'явилося у світ понад 300 видань (приблизно 325), а на периферії за цей період лише 51, тобто майже у 6,4 рази менше.

Найпершою за часом видання можна вважати довготривалу газету «Сезонный листок Славянских минеральных вод» (21 травня 1889 – 7 серпня 1916); далі були створені «Сумский голос» (24 листопада 1905) і «Крестьянская газета» в Сумах (відоме лише одне число, датоване 14 грудня 1905 р.). Найбільше нової преси постало в 1917 р. – 28 газет і журналів (55%). Серед періодики Харківщини переважають газети, що складають 80% усієї періодики кінця XIX – початку XX ст. Журналів усього 10, із них 4 рукописні.

Лише один часопис у краї видавався українською мовою – орган Охтирської групи Української партії соціалістів-революціонерів «Голос села» (1917. № 1, 2). Дев'ять видань друкували тексти як російською, так і українською мовами (як правило, з 1917 р.). Серед них – «Волчанский земский листок» (Вовчанськ, 1912–1917), «Голос народа» (Куп'янськ, 1917–1918), «Змиевская обществнная газета»

(Зміїв, 1917), «Известия Валковского уездного земскогосовета» (Валки, 1917), «Известия по пчеловодству» (Богодухів, 1916–1917), «Лебединские известия» (Лебедин, 1917), «Право народа = Народне право» (Вовчанськ, 1917–1918, як продовження газети «Волчанский земский листок»), «Революционное слово» (Богодухів, 1917), «Сельско-хозяйственная жизнь» (Валки, 1917). Тож 80% преси Харківщини були російськомовними.

Існує різноманіття періодичності: від щоденних газет (8 видань), тижневиків (9 часописів) до тих, що виходили двічі (6 назв) і тричі (5 часописів) на тиждень; також функціонували в краї двотижневі («Кадет», «Сельско-хозяйственная жизнь») і двомісячні журнали («Известия по пчеловодству»); траплялися неперіодичні («в міру надходження матеріалів» – «Школьный луч»; «впродовж лікувального сезону» – «Сезонный листок Славянских минеральных вод»); у 15 часописів періодичність не визначена.

Тематична палітра місцевої преси не надто різноманітна, але слід виділити кілька груп: учнівські (гімназії, реальне училище, кадетський корпус) – 6 журналів, кожен із них включав літературно-художній компонент; сільськогосподарські – 5 видань, 3 журнали мали також науково-популярний складник; видання телеграм – 3; кооперативні – 2; по 1 – рекламно-довідкове («Торгово-промышленный листок объявлений») і курортне («Сезонный листок Славянских минеральных вод»).

Окрему групу складають партійні газети, що виникли в 1917 р. на хвилі формування нової влади. Найінтенсивніше тут, певно, працювали, представники Партії народної свободи (ПНС; інакше – Конституційно-демократична партія, кадети), що видавали кілька часописів: «Валковская речь», «Лебединский вестник», «Народная свобода» (Суми), «Наш голос» (Богодухів), «Свободное слово» (Куп'янськ), «Экстренные телеграммы «Свободного слова». Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) сприяла появі в Охтирці свого органу «Голос села». Поряд із виголошенням політичних гасел «Борітеся – поборете» та «Землі і волі!», редакція прагнула боронити насамперед інтереси селян, роз'яснювати можливості нових форм державного управління, відстоювати ідею автономії України. Тижневик «Набат» (Богодухів, 1917) був органом соціал-демократів-інтернаціоналістів, що закликали «чесно й невідкупно служити інтересам народу», сповідувати гасло «Хай живе свобода слова, справедливість та міжнародне братерство!» (№ 1). Соціалістичне спрямування позначене в підзаголовках таких газет, як «Голос народа» (Куп'янськ, 1917–1918), «Народная мысль» (Охтирка, 1917), «Наш голос» (Суми, 1917–1918), «Революционное слово» (Богодухів, 1917). Таким чином, 24% газет на Харківщині початку ХХ ст. мали певні політичні орієнтири, вдавалися до активної агітаційно-пропагандистської діяльності.

Решта видань (приблизно 41%) обрали масовий (універсальний) зміст (земські, повітові; «газета політична, літературна, сільськогосподарська»; «політична, громадська і літературна

газета»; «громадська, земська і кооперативна газета» тощо). Серед них «Волчанский земский листок», що акцентував увагу на поточних проблемах, необхідності «повного та швидкого з'ясування потреб народу»; «Лебединские известия», де не забували про необхідність українізації та обговорення питань майбутнього України; різнопланову тематику висвітлювали на своїх шпальтах «Сумская жизнь», «Северо-Донецкий край», «Старобельская жизнь», «Сумское эхо» та інші часописи.

Висновки дослідження й перспективи. Безпосереднє опрацювання періодики Харківської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також ознайомлення з допоміжними матеріалами (покажчики, довідники, енциклопедії, каталоги) дали змогу встановити загальну кількість преси цього регіону зазначеного періоду (51 газета і журнал, серед яких 4 рукописні гектографовані гімназійні видання). До огляду були залучені часописи, що зберігаються у найбільших бібліотеках України і Росії та регіональних фондах: Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (НБУВ), Державній науковій архівній бібліотеці (ДНАБ), Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка (ХДНБ), Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ), Державному архіві Сумської області (ДАСО), Російській державній бібліотеці (РДБ, Москва), Російській національній бібліотеці (РНБ, Санкт-Петербург), Бібліотеці Російської Академії наук (БАН, Санкт-Петербург). Жодна бібліотека сьогодні не має цілісної та комплексної колекції періодики Харківської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Найбільше таких часописів нині наявні у російських фондах: РНБ (51%), РДБ (47%), БАН (33%), що пояснюється історичним фактом належності розглянутих територій до Російської імперії та надходженням основних примірників видань до визначених бібліотек Петербурга й Москви. Найменше представництво газет і журналів Слобожанщини виявлено в місцевих фондах: ДАСО (16%), ХДНБ (14%).

Варто підкреслити факт наявності *оригінальних* часописів, що присутні лише в одному фонді: таких видань 12. Це гімназійні журнали «Вперед», «Журнал для учащихся», «Свет» і газета «Сумской голос» (ДАСО); журнал «Кадет» (хоча примірники цього видання, на щастя, збереглися в бібліотеці колишнього Сумського кадетського корпусу, нині – Сумського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою ім. І.Г. Харитоненка), «Известия Купянского временного исполнительного комитета» та «Экстренные телеграммы «Свободного слова» (БАН); газети 1917 р. – «Голос села» й «Известия Чугуевского общественного временного комитета» (ДНАБ); «Вестник Сумского союза кооперативов» (НБУВ); «Сумская жизнь» (РНБ); «Сельско-хозяйственная жизнь» (ХДНБ); «Школьный луч» (ЦНБ ХНУ). Ще 6 часописів (12%) залишилися не знайденими.

Тож кількісні та якісні параметри періодики Харківщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. можуть змінюватися, хоча з плином часу все менше сподівань на результативний пошук.

Список літератури:

1. Михайлин І.Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917. Харків: Колорит, 2007. 366 с.: іл.
2. Мірошніченко С.В. Становлення та розвиток періодичного друку на Слобожанщині та його вплив на освітньо-культурні процеси у регіоні в XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2011. 20 с.
3. Подоляка Н.С. Типологія періодичних видань Сумського краю (1861–1917 рр.) // Наук. зап. Ін-ту журналістики. 2009. Т. 35. С. 43–47.
4. Подоляка Н.С. Становлення та розвиток видавничої справи Сумського краю (1861–1917 рр.): осередки, репертуар, розповсюдження : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунік.: 27.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2011. 19 с.
5. Ленський О.В. Історія преси і журналістики. Суми: ФОП Ткачов О.О., 2009. 400 с.: іл.
6. Сумщина в іменах: енциклоп. довідник. Суми: Рекламно-вид. об'єднання «АС-Медіа», Сумський держ. ун-т., 2003. 624 с.
7. Літературна Харківщина: довідник / за заг. ред. М.Ф. Гетьманця. Харків: Майдан, 1995. 367 с.
8. Стародубцев І.В. Участие интеллигенции в становлении и развитии курортов юго-восточного региона Украины (XIX – начало XX века) // Наукові праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. 2010. Вип. 28. С. 86–91. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/28/.starodubceva.pdf (дата звернення: 25.07.2018).

Сидоренко Н.Н.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ (1889–1917)**Аннотация**

В статье исследуются особенности развития прессы Харьковской губернии конца XIX – начала XX ст. в пределах территориально-административного деления этого периода. Газеты и журналы анализируются по таким направлениям: последовательность возникновения, язык публикаций, периодичность появления, тематическое наполнение. Определены количественные параметры региональной прессы, ее доступность в крупных библиотеках Украины и России, а также местных фондах.

Ключевые слова: периодические издания, количественные параметры, типология, тематика, Харьковская губерния.

Sydorenko N.M.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PERIODICALS OF KHARKIV REGION (1889–1917)**Summary**

The article deals on the peculiarities of the development of press of Kharkiv region in the end of XIX and the beginning of the XX centuries within the territorial and administrative division of this period. Newspapers and magazines, as well as journals are analyzed in the context of consecutive order, language of publications, periodicity and thematic content. The quantitative parameters of the regional press and its availability in the libraries of Ukraine and Russia and local funds are determined.

Key words: periodicals, quantitative parameters, typology, thematic, Kharkiv region.